

18

XUDOYBERDI TO'XTABOYEV

QAYDASAN, BOLALIGIM

YANGI ASR AVLODI
TOSHKENT
2018

*Ushbu kitobimni taqdir taqozosi bilan murakkab
sharoitda kamolga yetayotgan aqlli, zukko,
bir-biridan shirin nabiralarim
ROBIYAXON va BAXTIYORJONlarga
bag'ishlayman.*

Muallif

SEHRLI QALAM **yoxud** **BOLALIGINI QO'MSAGAN BOBO**

Bundan ko'p yillar oldin oilada kechadigan «tarbiya soati»da aldoqchilikning gunohi azim ekanligini, chin insoniylikka erishish – kelajakda el koriga yaraydigan odam bo'lish uchun halol-poklik va albatta bolalikdan biror kasb-hunar egallash xususida suhbatlashib o'tirganimizda ko'p kitob o'qiydigan Yorqinjon degan nevaram «Sariq devni minib» romanidagi Hoshimjon ba'zan aldoqchilik qilib bo'lsa-da, o'qimasdan turib ham ko'p kasblarni egallaganini gapirib qoldi.

– Hayotda bunday bo'lishi mumkin emas, yozuvchi xayoliga kelgan narsalarni yozaveradi, – e'tiroz bildirdi Fotima ismli nabiram.

Har narsaga qiziquvchan Zuhra darrov gapni ilib oldi:

– Xayoliga kelganini emas, ko'rgan-bilganlarini, hayotda bor narsalarni yozishini Xudoyberdi To'xtaboyevning o'zlari televizorda aytganlarini eshitganman.

To'qsonni qoralagan bo'lsa-da, ko'rpa qavib o'tirgan onam – Enajon momo gapga aralashdi:

– Televizorda oldilariga bolalarni yig‘ib, ertak aytib o‘tiradigan kishini aytayapsizlarmi?

O‘shanda Xudoyberdi To‘xtaboyev asarlarini o‘qib ko‘rmagan, xat-savodi yo‘q onamning yozuvchi hayotni chuqur o‘rganib, qo‘lga qalam olishini to‘g‘ri anglaganidan hayratlanganman.

Xudoyberdi To‘xtaboyev...

Bu nomni eshitganda yoki o‘qiganda katta-kichik – barchaning yuz-ko‘ziga bir iliqlik yoyilishini kuzatish mumkin. O‘ylab qolaman. Ijodkorning kitobxonlar qalbiga bu qadar chuqur kirib borishining sababini tasmollayman. O‘zbek bolalar adabiyoti dovrug‘ini nafaqat rus, ukrain, ozarbayjon, qozoq, gruzin, qirg‘iz, belorus, turkman kabi hamdo‘stlik mamlakatlari kitobxonlari, balki uzoq xorijlik – ingliz, arab, yapon, nemis, bolgar, fransuz, ispan, chex bolalari orasida ham keng yoyib kelayotgan adibning badiiy mahoratini yuksaltirgan omillar to‘g‘risidagi kuzatishlarim xayolimdan kechadi.

«Har bir yozuvchining o‘ziga xos hayot yo‘li bor, – deb yozgan edi akademik M.Qo‘shjonov «Sariq devni minib» kitobidagi so‘zboshida. – Tabiiyki, u tug‘ilib o‘sgan muhit ham, uni o‘rab olgan tabiat olami ham, uning bolalik chog‘lari-yu ilmga intilishlari ham, va nihoyat, adabiyotga kirib kelish yo‘llari ham o‘ziga xos bo‘ladi... Xudoyberdi To‘xtaboyevning yozuvchilar safiga kirib kelishi sirlari bilan qiziqsangiz, anglaysizki, u adabiyot maydoniga o‘nqir-cho‘nqirli yo‘llar bilan, ba‘zan qoqilib-suqilib, qanchadan-qancha qiyinchiliklarni yengib kirib kelgan».

Ustozga qo‘shimcha qilib aytish joizki, mahorat cho‘qqilarini egallashda «o‘nqir-cho‘nqirli yo‘llar» va turli qiyinchiliklar bilan birga, xalq ruhiyati va til boyliklarini o‘zlashtirish bilan bog‘liq xudo bergan talantini ham alohida ta‘kidlash zarur.

Darhaqiqat, o'zi qalamga olgan qahramonlar ruhiyati ich-ichiga kirib borish, surati va siyrati tasvirining uyg'unligiga erishish orqali kitobxonning o'zligini anglashga yo'naltirilishini badiiy adabiyotning bosh vazifasi deb bilgan adib jahonga mashhur «Sehrli qalpoqcha», «Sariq devni minib» asarlarini yaratgunga qadar katta hayot va ijod maktabini o'taydi. Adib asarlari xususida gap ketganda, bolaligida boshdan kechirgan turmush mashaqqatlari, bobosi va buvisi tarbiyasi, o'qituvchilik faoliyati, gazetalar tahririyatidagi felyetonchiligi bo'lajak yozuvchini hayotga jiddiy ko'z bilan qarashga yo'naltirganini sezish qiyin kechmaydi.

«Mening bolalik va o'smirlik davrim, – deb yozadi X.To'xtaboyev, – urush davriga to'g'ri kelgan. Ota-onasiz yetim qolgan hamqishloqlarimning o'kinch va armonlarini eshitganman. O'g'lidan qora xat kelgan onalarning ko'ksini yulib dodlaganlarini, akasini intizor kutayotgan singillarning, eridan barvaqt judo bo'lgan yosh-yosh juvonlarning pinhoni ko'z yoshlarini ko'rganman. O'gay otam – usta Abduqodir ishchi batalonga ketgach, biz oilada sakkiz bola qoldik. Men ular bilan rosa bolalar uyidan bolalar uyiga o'tib «sayr» qilganman. Hatto Toshkentdan Qo'qongacha piyoda kelgan paytlarim bo'lgan».

Dindor buvisi bilan bobosining ko'ngliga taskin beruvchi hikoya va ertaklari ruhida tarbiya topgan yozuvchi asarlarida dev, sehrgar, afsungar, iblis, jodugar, jin kabi majoziy obrazlarga keng o'rin berilishi, «bulutdek baland», «bilaklari yo'g'on; bittasi chaqaloqning belidek keladi», «na'ra tortganida xonaning shifti ko'tarilayotgandek bo'ladi» singari afsonaviy qahramonlarga xos obrazli iboralarning ishlatilishi tabiiy. Har qanday yozuvchining xarakter yaratish mahorati bilan bog'liq bu xususiyatni X.To'xtaboyev asarlari syujetining qi-

ziqarliligi va badiiy tilining o'ziga xosligini ta'minlagan omillardan biri sifatida baholash mumkin.

Yozuvchi ijodining ilk davrida «Jonginam, shar-tingni ayt», «Maxsus topshiriq», «Xarakteristika» nomli hajviy, «Aka-uka Omonboy bilan Davronboy-ning qishloqqa gaz olib kelganlari haqida jajji qissa», «Sir ochildi», «Kichkina rais» kabi sof realistik asarlar yaratgan bo'lsa-da, uning nomini «Sariq devni minib», «Besh bolali yigitcha», «Qasoskorning oltin boshi», «Mungli ko'zlar», «Shirin qovunlar mamlakati» sin-gari sarguzasht romanlari ellar aro mashhur qildi.

Mavridi kelganda, X.To'xtaboyev ijodidagina emas, o'zbek bolalar adabiyotida ham muhim sahifani tash-til etadigan «Sariq devni minib» romani tilga olib o'tilsa, yomon bo'lmas. Asardagi sehrli qalpoqcha ramziy timsolini adibning jiddiy ijodiy topilmasi de-yish mumkin. Sehrli qalpoqcha muallif badiiy niyati-ni ifoda etishdagina qulaylik tug'dirib qolmasdan, ki-tobxonning qiziqishini tutib turuvchi vosita vazifasini ham bajaradi. Asar bosh qahramoni Hoshimjonning sehrli qalpoqcha yordamida turli ko'chalarga kirib chiqishi roman syujeti qurilishida muhum o'rin tuta-di. Natijada kitobxon har narsaga qodir sehrli qalpoq-cha yordam bergan taqdirda ham, bilim olmasdan, biron kasb-hunarning boshini tutmasdan, hayotda o'z o'rnini topib baxtli bo'lolmasligiga ishonch hosil qiladi. Bu esa «bilim ol», «hunar o'rgan» degan quruq pand-nasihatdan ming chandon ta'sirliroqdir.

X.To'xtaboyev qahramonlarining har biri o'ziga xos qiyofa va gapirish manerasiga ega bo'lsa-da, ularni quvnoq va hayotbaxsh yumor birlashtirib turishini ilg'ash qiyin emas. Asar qahramonlarining o'ta og'ir vaziyatlarda o'zini tutishi, sinovlarni mardona yengib o'tib, nurli manzillarga intilishi, ezgulikka sadoqati

tasviri orqali ma'naviy-axloqiy jihatidan g'oyat muhim xulosalarga kelinadi.

Yozuvchining asarlaridan asarlariga ko'chib yuruvchi qahramonlar ruhiyatidagi quvnoqlik, nutqidagi hozirjavoblik, zukkolik kitobxon qalbida iliqlik uyg'otadi. Bu esa deyarli hamma yozuvchilar orzu qiladigan, ammo ko'pchilikka nasib etavermaydigan badiiy barkamollik nishonasidir.

E'tiborli jihati shundaki, mazkur to'plamga kiritilgan hikoyalar, «Aka-uka Omonboy bilan Davronboyning qishloqqa gaz olib kelganlari haqida jajji qissa» adibning dastlabki ijodiy izlanishlariga xos xususiyatlarni birlashtirgan bo'lib, ularning ko'pchiligi qariyb ellik yillardan buyon boshlang'ich sinflarning «O'qish kitobi» darsliklaridan tushmay keladi. Bolalar adabiyotining qon tomiri bo'lgan hayotbaxsh didaktika va badiyat uyg'unligiga yozuvchining o'ziga xos munosabati mavjud. Jumladan, «Qizg'anchiq», «Shoshqaloq», «Orif cholning o'rikzori» hikoyalarida kichkintoylar hayotidan olingan (buni adibning o'z hayotidan olingan deyish ham mumkin) e'tiborli biron voqea tasviridan kelib chiqadigan tabiiy xulosa ko'proq o'sha voqea tufayli hikoya qahramoni tushgan holat tarzida havola qilinadi.

«Qizg'anchiq» hikoyasi biror narsasini o'rtoqlariga ravo ko'rmaydigan Shavkatjon degan bolaning qilmishlariga bag'ishlanadi. O'zi qiynalib qolganida o'rtoqlarining beminnat yordam ko'rsatishi uning tepsa-tebranmas qalbini larzaga keltiradi, boshqalarga bo'lgan munosabatini tubdan o'zgartirib yuboradi. Shavkatjon timsolidagi qizg'anchiq bolaning qayta tarbiyalanishi hali oq bilan qorani ajrata olmaydigan kitobxonlar uchun chinakam ibrat namunasidir. «Aka-uka Omon-

boy bilan Davronboy qissasi»da maktabgacha yoshdagi bolalarga xos qiziquvchanlik, arzigan-arzimagan nar-sasi bilan maqtanish, o'yingaroqlik va kattalarga taq-lid kabi xislatlar umumlashtiriladi.

Omonboy bilan Davronboyning o'ziga xos soddaligi ham, quvligi ham bor. Ular atrof-muhitga, odamlar-ga bolalik nigohi bilan qaraydilar. Qissaning tarbi-yaviy ahamiyati o'zbek bolalar adabiyotida maktab-gacha ta'lim yoshidagi bolalar hayotidan olib yozil-gan dastlabki yirik asarlardan bo'lganligi bilan ham e'tiborga loyiqdir. O'tish davrida hali tegishli hayotiy tajribaning yo'qligi tufayli ko'pchilik bolalarning tur-mush mashaqqatlari qarshisida dovdirab qolib, o'zla-rini o'qqa-cho'qqa urishlari, hatto ba'zilarning to'g'ri yo'l qolib, jinoiy ishlarga qo'l urishlari adibning katta-kichik barcha asarlaridan chuqur joy olgan.

Sehrgarlarning sahnalarda qo'lda tayoqcha bilan oddiy ko'z ilg'amaydigan mo'jizalar yaratishi ko'p-chilikka ma'lum. X.To'xtaboyevni ham sehrli qalami bilan shunday mo'jizalar yaratadigan adib, desak mu-bolag'a bo'lmaydi. Farqi shundaki, sahnadagi sehrgarlik faqat namoyish paytidagina ko'z o'ngingizda gavdalanadi. Yozuvchi asarlarini esa qayta-qayta mutolaa qilish orqali u yaratgan badiyat olami ichiga chuqur kirib boriladi.

O'zbekiston xalq yozuvchisi X.To'xtaboyevni asarla-rining tarqalish jug'rofiyasiga ko'ra jahongashta adib deyish mumkin. Yozuvchi qalamiga mansub hikoyalar, qissa va romanlar beg'ubor bolalik olami, xalq tarixi va taqdiri bilan bog'liq muhim muammolarning badiiy ifodasi sifatida necha-necha avlod bolalarining sevimli maslakdoshi va maslahatgo'yiga aylangan.

Safo MATJONOV,
pedagogika fanlari doktori, professor

QISSALAR

AKA-UKA OMONBOY BILAN DAVRONBOYNING QISHLOQQA GAZ OLIB KELGANI HAQIDA JAJJI QISSA

BIRINCHI BOB

SHOFYOR AMAKINING SUV SO'RAB KELGANI VA SHU BAHONADA TANISHIB OLGANLARI

Davronboy oltiga kirgan. Omonboy yana bir oydan so'ng to'rtga to'ladi. Bu ikki aka-uka tog'lar etagidagi «Qo'rg'oncha» deb atalmish olis qishloqchada, dov-daraxtlarga ko'milgan bir hovlida yashashardi. Ilgari bu yerlar sal-pal zerikarli edi, o'ynash uchun o'rtoq topilmasdi. O'rtoq axtarib qishloqning ichkarirog'iga boraylik, deyishsa, Mahmud olako'zning kuchugidan qo'rqishar edi... Endi bo'lsa, unchalik zerikarli emas, sal-pal qiziqarliroq bo'lib qoldi. Nega desangiz, yaqinda qishloqni qoq ikkiga bo'lib, o'rtadan kattakon yo'l o'tdi. Uyda zerikib qolsang, shundoqqina ko'chaga chiqsang, tamom – g'izillab o'tayotgan mashinalarni tomosha qilib, maza qilib o'tiraverasan.

Omonboy bilan Davronboy bugun ham shunday qilishmoqchi edi – to'g'rirog'i, kunbotar tomonga o'tayotgan mashina qancha-yu, kunchiqar tomonga o'tayotgan mashina qancha, shuni bir hisoblab ko'rishmoqchi edi. Ammo...

Oq tovuq bilan qora tovuq tuxum tug'ish uchun xuddi maslahatlashgandek bir vaqtda katakka kirib qolishsa bo'ladimi! Siz, ehtimol, xo'sh, katakka kirgan bo'lsa nima bo'пти, o'zi tug'averadi-da, poylab o'tirish shartmi, deb o'ylarsiz? To'g'ri, shart emas, o'zi tug'sa ham bo'laveradi. Lekin masalaning bir muhim tomoni borki, buni unutmazlik kerak. Gap shundaki, oq tovuq Omonboyniki, uning tuxumi sal kattaroq bo'la-

di. Qora tovuq Davronboyniki, uning tuxumi, odatda, sal kichikroq bo'ladi. Davronboy buni hech tan olmaydi, hamisha tuxumning kattasini o'ziniki qilib oladi. Shuning uchun Omonboy ko'chaga chiqib, g'izillab o'tayotgan mashinani sanashdan voz kechdi:

– Men tovug'im tug'ayotganida tuxumini poylab o'tiraman! – dedi u katakning ro'parasiga kelib.

– Men ham poylab o'tiraman, – uning yonginasiga o'tirdi Davronboy ham, – bugun mening tovug'im sal kattaroq tug'ishi kerak.

– Hecham-da, sening tovug'ing hamisha kichkina tug'adi.

– Bugun katta tug'adi... Boshingga bir tushiraymi! – dedi akasi qo'lini musht qilib.

– Betingni timdalab olaman! – deb ukasi ham sekin o'rnidan tura boshladi.

Aka-uka jo'jaxo'rozdek tikkama-tikka bo'lib olishib ketishdi.

Akasi qora tovuq bugun katta tuxum tug'ishi mumkinligini, ukasi esa qora tovuq hecham katta tuxum tug'a olmasligini isbotlamoqchi edi. Xuddi shu paytda to'satdan, ha-ha, to'satdan, ko'cha eshikni kimdir do'mbira qilib chala boshladi... Aka-uka bir-birlarining yoqasidan qo'lini olib, vahima ichida jim qolishdi.

– O'g'ri! – rangi o'chib shivirladi Omonboy.

– Shpion bo'lsa-ya, – dedi Davronboy ham qo'rquv ichida.

Eshik yana taqilladi.

– Kim bor? – degan ovoz ham eshitildi ketidan.

Aka-uka bitta-bitta bosib, eshik yoniga borishdi. Tirqishidan asta mo'ralab qarashgan edi, xayriyat, o'g'ri ham emas, shpion ham emas, chelak ushlagan novcha bir amaki ekan.

– Amaki, siz kimsiz? – deb so'radi o'zini bosib olgan Davronboy.

– Shofyorman, – degan ovoz eshitildi eshik orqasidan.
– Shofyor bo'lsangiz, nega mashinangizni haydama-
may, bizning eshik oldida turibsiz?

– Mashina buzilib qoldi.

– Nega buzilib qoladi?

– Yuki og'irlik qilib, baloni yorilib ketdi-da.

– Yukni ozroq bossangiz bo'lmasmidi?

– Menga qara, yaxshi bola, sen ham mening o'g'lim-
ga o'xshab savollarni yog'dirib tashlashga usta ekan-
san... Ozigina suv bergin.

– Suv o'zingizgami yoki mashinagami?

– Obbo... O'zingayam, mashinamgayam...

To'g'ri, Davronboy deganlari chindan ham sersavol
bola edi. Savol bermayman, desa ham bergisi kelave-
radi. Hozir ham shunaqa bo'ldi. Hech narsa haqida
so'ramayman deb turuvdi, to'satdan:

– Mashinangiz KRAZmi yoki samosvalmi? – dega-
nini o'zi ham bilmay qoldi.

– KRAZ, – degan javob qaytdi eshik orqasidan.

– KRAZ bo'lsa, unga suv bermayman.

– Nega endi bermas ekansan?

Bu amakining o'zi ham qiziq ekan-da, nega deb
so'rab o'tiribdi-ya, axir hamma narsa ravshan-ku!
Bo'ldi-bo'ldi bo'lganda, yuk tashuvchi mashinalar
Omonboyga, yengil mashinalar Davronboyga taqsim-
langan. Yo'l yoqasiga chiqib, kimning mashinasi ko'p
o'tishga o'ynashganda Omonboy yuk mashinalarini
sanashga haqli.

Davronboy bu gaplarni tushuntirib beruvdi, nov-
cha amaki shu oddiygina haqiqatni haligacha bilma-
ganiga afsuslanib:

– Shunaqami? – dedi qoshlarini kerib.

– Shunaqa! – deb qo'ydi Davronboy ham ta'kidlab.

Novcha amaki eshikni ochib yuborishini so'rab,
endi Omonboyga murojaat qila boshladi. Omonboy

o'ziga qarashli mashinaga va novcha shofyorga suv darkor bo'lib qolganiga negadir xursand bo'lib ketdi.

Davronboy bo'lsa juda hushyor va ehtiyotkor bo'lganligi uchun yuk mashinasi to'xtagan-to'xtamaganligini tekshirib ko'rish maqsadida narvonga tirmashib tomga chiqa boshladi. Narvonning oxirgi pog'onasiga chiqar-chiqmas:

– Voy-bo'y, mashinaning kattaligini qaranglar! – deb qichqirib yubordi.

Bu orada har qanday ishni ham juda tez bajarishga o'rgangan Omonboy allaqachon eshikning tambasini tushirib bo'lgan edi. Qo'lga pachaqlangan bir chelak ushlab olgan, dadalariga o'xshash novcha, yelkalari keng, yalpoq yuzli, «ayvonchasi» ikki qarich keladigan chipor shapkani sal qiyshaytirib olgan shofyor amaki Omonboy eshikni ochishi bilan:

– Barakalla, azamat, sen juda esli bola ekansan, – deb moy hidi kelib turgan kattakon kafti bilan Omonboyning boshini silab qo'ydi. Omonboy haqiqatan ham azamat va haqiqatan ham esli bola edi. Shuning uchun ham shosha-pisha:

– Amaki, men-chi kechasi yotayotganimda kindigimga yog' surtib yotaman! – deb axborot berdi yana.

– Mana buni chinakam qahramonlik desa bo'ladi! – novcha amaki bu gal Omonboyning yelkasiga qoqib qo'ydi, – suvni qayerdan ichasizlar?

– Bog'da hovuz bor, – negadir hovliqib dedi Omonboy, – orqamdan yuravering... Undan keyin-chi, amaki, men ovqat yeyishdan oldin qo'limni yuvaman.

– Voy-bo'y, sen chindan ham ajoyib bola chiqib qolding-ku!

– Undan keyin-chi, amaki men ovqat yeganimda labimni chapillatmayman.

– Ofarin!

– Davron-chi, amaki, juda yomon bola. Har kuni mening katta tuxumimni olib qo'yadi.

– Shoshmay tursin, uni bir boplaymiz hali.

– Uni mashinaga chiqarmaymiz, bo'ptimi?

– Bo'pti.

– Amaki, meni mashinaning kabinasiga o'tqizib qo'yasiz, xo'pmi?

– Xo'p.

– Signalini chalib ko'rsam maylimi?

– Mayli.

Amaki bilan Omonboy mana shunga o'xshash ba'zi bir muhim narsalar haqida o'zaro bitimga kelishib, bog' etagidagi kattakon hovuzdan chelakni to'ldirib suv olib chiqqunlaricha, hamma narsaga birinchi bo'lib ulguradigan, oyog'i chaqqon Davronboy allaqachon mashinaning oldiga yetib borgan edi. Bunday qarasa, mashina haddan tashqari katta, orqasida pritsepi ham bor, ustiga katta odamlarning ham qulochi yetmaydigan quvurdan ikkitasini yuklab qo'yishgan ekan. Pritsepdagi ballonning dami chiqib ketib, ulkan quvurlar bir tomonga sal og'ib, hatto yiqilay-yiqilay deb turgan ekan. Davronboy ko'p mashinalarning ustiga chiqqan. Bir xillarining signallarini ham chalib ko'rgan edi-yu, lekin bunaqangi bahaybat mashinaga hech chiqmagan edi. Bir chiqib maza qilmoqchi bo'luvdi, hech ilojini topolmadi. Shuning uchun ham mashinaning atrofida gir aylanib yuraverdi. Bu orada Omonboy bilan novcha amaki kelib qolishdi. Novcha amaki dami chiqib ketgan ballonga qarab uzoq tikilib qoldi, bosh chayqadi, keyin chelakdagi suvni bo'yi barobar ko'tarib yana simirib icha boshladi.

– Amaki, bu quvurlarni qayoqqa olib boryapsiz? – deb so'radi Davronboy.

– Juda uzoqqa, – o'yg'a tolib dedi novcha amaki.

– Ko'prikning ustiga qo'yasizlarmi?

Mana shu savoldan keyin bir tomonda Davronboy bilan Omonboy, bir tomonda uh tortib ketma-ket si-garet tutatayotgan novcha amaki o'rtalarida ajoyib bir suhbat boshlanib ketdi... Ma'lum bo'lishicha, bu bahaybat quvurlarni ko'prikning tagiga yotqizish uchun emas, balki bir-biriga ulab yer ostiga ko'mib, gaz olib kelish uchun ishlatishar ekan. Gaz degan narsa bamisoli lampa moyiga o'xshab lovillab yonar ekan. Uning olovi shunaqangi o'tkir bo'lar ekanki, ko'z ochib yumguncha qozondagi sho'rvani biqirlatib qaynatib yuborar ekan, pechkalarni ham, tandirlarni ham qizdirib yuboraverar ekan.

Shundan keyin do'stona va samimiy suhbat davomida yana shu narsa ham ma'lum bo'ldiki, bu qishloqning bolalari o'taketgan sho'x bolalar ekan. Ayniqsa, hu ro'paradagi mo'risidan buralib-buralib tutun chiqib turgan hovlida yashaydigan Mahmud olako'z degan bola hammasidan ham qizig'i ekan. O'tgan yili Omonboy bilan Davronboylarning shaftolisini ayni pishganida bitta qo'ymay tagiga to'kib ketibdi, katakdagi tuxumlardan ham hech kimga bildirmay, tez-tez olib turarkan. Xullas, mana shu boladan juda ehtiyot bo'lish kerak ekan...

IKKINCHI BOB

AKA-UKALARGA G'OYAT MAS'ULIYATLI TOPSHIRIQ BERILGANLIGI HAQIDA

Bu bobning voqealari, ochig'ini aytsam, mashinaning signalini chalishdan boshlanib ketdi. Omonboy sekin-sekin chalib, har chalganida signalning yoqimli ovozidan zavqlanib, maza qilganidan boshlarini silkitib kulayotgan edi, uning yonida o'tirgan Davronboy to'satdan shunaqangi qattiq chalib yubordiki, ma-

shinaning soyasida o'tirib, ketma-ket sigareta chekib, o'y surayotgan shofyor amaki ikki qo'li bilan qulog'ini berkitib:

– Hoy, bolakaylar, qulog'imni teshib qo'ydingiz-ku! – dedi.

– Ajab bo'ldi! – dedi Omon akasiga tanbeh berib.

Davronboy ham ukasiga o'xshab mashinaning kabinasida maza qilayotgandi: oyog'ini likillatib o'tirish, uzoq-uzoqlarga ko'z tashlash, kattakon rulni u yoq-bu yoqqa burib ko'rish, signal chalish – xullas, hammasi gashqli edi-da. Davronboy ana shulardan bir yo'la mahrum bo'lishdan qo'rqib:

– Amaki, tuxum pishirib bersam yeysizmi? – deb so'radi shosha-pisha.

Shofyor amaki kechadan buyon tuz totmagan, qorni haddan tashqari och edi:

– Tuxumni qayerdan topasizlar? – deb so'radi.

– Omborxonada ikki chelak tuxum bor, – akasining o'rniga javob qaytardi Omonboy.

Shofyor amaki, qani ketdik bo'lmasa, degan edi, aka-ukalar mana hozir, mana hozir, deyishib, mashinaning signalini ustma-ust bosishaverdi. Oxiri shofyor amakining toqati toq bo'lib ketdi.

– Qo'yinglar-e, meni aldagan ekansizlar-u!

– Hecham-da, – shoshilib dedi Davronboy, – tuxum achib yotibdi... Oyim kecha dadamga: «Shu zormandalarni tezroq bir yoqli qilmasangiz, ariqqa ag'darib tashlayman», – degan, bildingizmi!.. Faqat bizda gugurt yo'q, oyim berkitib ketgan. Omonboy bir marta og'ilxonaga o't qo'yib yuborgandi. O'shandan keyin har kuni berkitib ketadi.

Shofyor amakida gugurt bor ekan.

Uchovlari uyga qarab yugurishdi. Shofyor amaki, hali aytganimizdek, haddan tashqari och edi. Tuxum-

larni tezroq pishirib, tezroq yeb olish uchun shoshayotgandi. Aka-ukalar bo'lsa, shunaqangi ajoyib va g'aroyib mashinaning shofyoriga xizmat qilish imkoniyati tug'ilgani va undan ham muhimi – tuxum bor deb, yolg'on gapirmayotganliklarini isbotlash uchun shoshishayotgan edi.

Ishning u yog'i juda tez yurishib ketdi. Davronboy omborxonadan bir chelak tuxumni inqillab ko'tarib chiqdi. Omonboy bir quchoq o'tin olib keldi. Novcha amaki o't qalab, qozonga suv soldi, tuxum tashladi.

– Amaki sizning ham o'g'illaringiz bormi? – so'rab qoldi Davronboy.

– Ikkita o'g'lim, uchta qizim bor, – sal-pal o'ygatilib dedi novcha amaki. – Qizlarim katta bo'p qolgan, o'g'illarim bo'lsa sizlar tengi.

– Mashinaga mindirib, kataysa qildirsangiz bo'lmaydimi?

– Bo'ladi.

– Nega bo'lmasa hozir mindirmadingiz?

– Ular juda olisda-da.

– Amaki, bizni o'sha yoqlarga olib borib keling, jon amaki!

– Qayoqlarga deysan?

– O'sha gaz bor joylarga-da.

– U yoqlarda nima qilasan?

– Gaz olib kelardik-da... Chelakni to'ldirib olib kelardik.

– Gazni chelakka solib bo'lmaydi-ku?

– O'zingiz lampa moyiga o'xshab suyuq bo'ladi, dedingiz-ku.

– Suyuq bo'ladi-yu, lekin baribir chelakka quyib bo'lmaydi-da.

– Bo'lmasa shishada olib kelamiz, xo'pmi?

Omonboyning ham shu paytda juda-juda gaplashgisi kelib ketdi. Shuning uchun ham shosha-pisha qo'li bilan akasining og'zini berkitib:

– O'sha yoqda bo'rilar ham ko'pmi? – deb so'radi shofyor amakidan.

– Uchrab turadi, – o'yg'a tolib dedi amaki.

– Siz qo'rqmaysizmi?

– Qo'rqmayman.

– Qorningiz ochib qolsa nima yeysiz?

– Ba'zan chidashga to'g'ri keladi.

– Suvsab qolsangiz-chi?

– Uniyam bir ilojini topamiz.

Shofyor amaki shu paytda qozon ostiga o't qalab, goh Davronboy bilan, goh Omonboy bilan qiziq-qiziq narsalar haqida gaplashib o'tirgan bo'lsa-da, xayoli boshqa yoqlarda edi. O'g'illarini, qizlarini juda-juda ham sog'ingan edi u. Bunday xomcho't qilib ko'rsa, ularni ko'rmaganiga bir oycha bo'lib qopti-ya! O'g'illari hozir qayerlarda yurishgan ekan. Yoki ko'chaning boshiga chiqib, dadamiz kelib qolarmikan deb, yo'l poylab o'tirishganmikan... Bu yoqda bo'lsa ballon yorilib, ishning pachavasi chiqib o'tiribdi...

Omonboyning nazarida shofyor amaki ertaklardagi pahlavonlardek ko'rina boshladi. Bu bo'rilardan qo'rqmaydigan, suvsizligu ochlikka chidab ketaveradigan amaki chindan ham ertaklardagi qahramonlarning o'zginasi edi. Omonboyning bu amakiga yaxshilik qilgisi, nima bilandir xursand qilib, barakalla o'g'lim, degan ovozini eshitgisi kelib qoldi. Amakining orqasidan asta-sekin kelib, yelkasi osha qo'llarini ko'ksiga tashlab, qulog'iga:

– Og'ilxonada echkimiz bor, ko'rsataymi? – deb so'radi.

– Yo'q, keyin, – deb qo'ydi amaki.

– Televizorimiz yap-yangi, qo‘yib beraymi? O‘yinchi qizlar chiqadi.

– O‘yinchi qizlarmi... Ularniyam keyin ko‘rarmiz.

Amakining bunaqangi beparvoligi, Omonboy yaxshi ko‘rgan narsalarning hammasiga befarq qarashi uning alamini oshirib, jahlini chiqarib yubordi:

– Endi sizga hecham she‘r o‘qib bermayman! – dedi to‘satdan.

Omonboyning yig‘lamsirab turishi shofyor amakining xayollarini qochirib, o‘zini hushyor qilib qo‘ydi.

– Voy-bo‘y, hali sen she‘r o‘qishni ham bilasanmi? – dedi u qiziqqanidan o‘rnidan turib.

– Nima desam, yo‘q-yo‘q, deydilar...

– Omonboy, men rostdan ham she‘rni yaxshi ko‘raman, qani, birortasini o‘qib ber-chi!

– Aldayapsiz!

– Aldasam... har narsa bo‘lay, qani-qani!

Omonboy shu zahotiy oq alamini unutib, o‘zidan-o‘zi zavqlanib, ikki qo‘lini yoniga tushirdi-da:

– Davronboy xo‘ja,

Bulturgi jo‘ja.

Bola ochadi,

Tashlab qochadi! –

deb kimdandir eshitgan she‘rini dona-dona qilib, o‘qib berdi.

Shofyor amakiga she‘r yaxshigina ta‘sir qildi, shekilli, qah-qah otib kulib yubordi. Shunaqangi qattiq kuldiki, hovlida donlab yurgan tovuqlar cho‘chib, har tomonga qochib qolishdi.

– Obbo, Omon mirzo-ey, – dedi oxiri. – Beri kel, bir achomlashaylik, barakalla! Menga o‘g‘il bo‘lasanmi?

– Voy, sizga o‘g‘il bo‘lsam, o‘zimning dadam yetimcha bo‘p qoladi-ku! – qoshlarini kerib, taajjubdan ko‘zlarini katta-katta ochib dedi Omonboy.

Shofyor amaki yana kulib yubordi. Kulisha-kulisha, o'rtaga tuzluqni qo'yib olib, to'ygunlaricha tuxum yeyishdi, ketidan qora qumg'onda choy qaynatib, ichishdi, eng oxirida og'ilxonadagi bitta yo'g'on yo'g'och olib chiqib, qiyshayib borayotgan quvurlarning o'ng tomoniga tirab ham qo'yishdi.

– Ish degan mana bunday bo'libdi, – dedi shofyor amaki mamnun bo'lib, – Davronboy, sen esli bolasan, shundaymi?

– Men ham esliman, – akasidan oldin javob qaytardi Omonboy.

– Ikkovlaringga bitta muhim topshiriq bor, juda ham muhim... Men hozir yo'lovchi mashinalardan biriga o'tirib, bir joyga borib kelaman. Men borib kelguncha mashinani poylab o'tira olasizlarmi?

– Poylab o'tira olaman! – baravariga javob qaytarishdi aka-ukalar.

– Hech kim kabinaga yaqin bormasin, xo'pmi!

– Xo'p.

– Demak, sizlarga ishonsam bo'ladi-a?

– Bo'ladi, – dedi Davronboy, – hamma javobgarlikni o'z zimmamga olaman, faqat qaytayotganingizda bizga bir chelak gaz olib kelib berasiz, bo'ptimi?

– Menga ikki chelak olib kelasiz! – deb topshiriq berib yubordi Omonboy ham.

Shofyor amaki yo'lovchi mashinaga o'tirayotganda yana bir marta:

– Sizlarga qattiq ishondim, begona odamlarni mashinaga yo'latmanglar, – deya iltimos qilib ketdi.

Davronboy bilan Omonboy bir so'zli, va'dasining ustidan chiqa oladigan azamat bolalar edi. Shuning uchun ham ulkan mashina va uning ustidagi mashinadan ham ulkan quvurlarga begona bolalarni yaqin yo'latmaslik choralarini ko'ra boshlashdi. Aka-ukada

qurol-yarog'lar juda mo'l edi: plastmassadan yasalgan ikki xanjar, og'iga olmaning danagini solib otsa, har qanday yovni qirib tashlay oladigan ikkita miltiq va yana o'sha plastmassadan yasalgan bo'lsa ham, chinakam tanklardan hech qolishmaydigan «T-34» markali ikkita tanklari bor edi. Dadalarining uvadasi chiqib ketgan eski to'nini mashinaning soyasi tushib turgan tomonga to'shab qurol-yarog'larni shay qilib, poyloqchilik qilishga kirishishdi.

– Mahmud olako'z kelib mashinaga tegsa, o'ldira-man, – deb qo'ydi Davronboy.

– Men-chi, aka, miltig'im bilan otib tashlayman, xo'pmi? – dedi Omonboy ham dadillanib. – Aka, shu mashina meniki-a?

– Yo'q, ikkovimizniki.

– Hecham-da, yuk mashinalar meniki edi-ku?

– Endi ikkovimizniki bo'ldi.

– Bekor aytibsan! – Achchig'i chiqib ketdi Omonboyning.

– Boshingga bir tushiraymi, – dik etib o'rnidan tur-di Davronboy.

– Betingni timdalab olaman! – barmoqlarini bur-gut panjasidek yozib, akasining ustiga bostirib kela boshladi Omonboy.

UCHINCHI BOB

BU BOBNING MAZMUNINI O'QIGANDAN KEYIN BILIB OLASIZ

Oyilari ishdan qaytganda Davronboy bilan Omonboylar ko'chada poyloqchilikda turishgandi.

– Voy, o'lmasam! – dedi oyilari boshidagi salkam bir qop o'tni yerga qo'ya turib, – bog'chaga bormading-larmi?

– Endi hecham bog‘chaga bormaymiz, – shoshilib dedi Davronboy, – biz endi poyloqchilik qilamiz.

– Oyi, men akam bilan urishmadim, – deb axborot berib yubordi Omonboy.

Bir tomonda daladan horib-charchab qaytgan oylari, bir tomonda poyloqchilik qilamiz, deb oftobning damida terga pishib ketgan va puxtagina qurollanib olgan yosh soqchilar – Davronboy bilan Omonboylar tikkama-tikka turib, rosa savol-javob qilishdi. Oylari nima bo‘lganda ham bog‘chadan qolmaslik kerak edi, aftilaringga qarab bo‘lmaydigan bo‘lib ketibdi, o‘sha yerda ozodagina yurgan bo‘lardilaring, degan gaplarni aytdi. Yosh soqchilar bo‘lsa, aftimiz bilan ishingiz bo‘lmasin, mashinani tashlab ketishga haqqimiz yo‘q edi, degan gaplarni aytishdi. Aka-uka bir bo‘lganlari uchun, oylari yengilib, uncha xafa ham bo‘lmay, uncha xursand ham bo‘lmay, haligi salkam bir qop o‘tni ko‘tarib, ichkariga kirib ketdi.

Xuddi shu payt kun bo‘yi kutilgan eng dahshatli xavf – Mahmud olako‘z paydo bo‘lib qoldi. U eshagini yalang‘och qilib minib, bo‘lar-bo‘lmasga irillayveradigan, tumshug‘igacha jun bosib ketgan kuchukchasini ortidan ergashtirib, qo‘lida tuguncha, jadal yurib kellar edi, mashinaga yaqinlashgach, eshagini to‘xtatib, hayrat ichida uzoq tikilib qoldi:

– Voy-bo‘y, kattaligini qaranglar! – dedi nihoyat ko‘zi chaqnab. – Kimning mashinasi bu?

– Bizniki! – ataylab qovog‘ini solib dedi Davronboy.

– Shofyor amaki bizni qorovul qilib ketgan, – qo‘shimcha qildi Omonboy. – Qaytayotganda bizga chelakda gaz olib keladi.

– Borib-borib senlarni qorovul qildimi, a?

– Qildi, alam qilsin!

– Bir tepsam yetti dumalab ketasan-ku!

Mahmud Davronboydan bor-yo'g'i bir yosh katta, xolos. Aka-ukalarni yolg'iz uchratdi deguncha, albatta yig'latib qochadi. Lekin hozir Davronboy bilan Omonboy undan zig'ircha ham qo'rqishmadi, nega desangiz, qo'llarida qurollari bor! Mahmud ham mana shu xanjar-u miltiqlardan sal-pal qo'rqdi shekilli:

– Opamnikiga pomidor olib ketyapman, bo'lmasa ta'zirlaringni berib qo'yardim-a! – deb asta jo'nab keta boshladi. Bexavotirroq joyga borib olgach, eshagining boshini tortib: «Hali kelib, mashinalaringni ustiga chiqib, quvurlarini daranglatib chalib, maza qilib o'ynayman», deb qo'ydi.

Asta-sekin kech kirib, qorong'u tusha boshladi. Bu orada oyilari, ovqat pishdi, ichib olinglar, deb ikki marta chaqirib ketdi. Keyingisida televizor qo'yib beraman, «Olamga sayohat» bo'lyapti, har xil hayvonlar chiqyapti, deb yolvorib ham ko'rdi. Aka-ukalar ko'nishmadi. Biz kirib ketsak, begona bolalar quvurlarni dumalatib ketishadi, deb turib olishdi. Uchinchi gal oyilari to'ppa-to'g'ri keldi-da, hech narsa demay, Davronboyni chap qo'ltig'iga, Omonboyni o'ng qo'ltig'iga qisib, chumchuq boladek chirqillatib uyga olib kirib ketdi. Yerga qo'yib, ikkovining ham orqasiga – yumshoq joylariga bir tarsakidan tushirib:

– Qaysar bo'lmay ketgurlar! – deb urishdi.

Davronboyga negadir juda alam qilib ketdi, ho'ng-rab yig'lab yubordi:

– Ovqatingizni ham ichmayman! – javrab alamini chiqara boshladi. – Uyingizni poylamayman, echkingizga ham qaramayman!

Oyilari chiday olmadi, shekilli, ikki o'g'lini tizzasiga olib, ter hidi kelib turgan kir peshonalaridan o'pib: «Do'mboqlarim, bilmay qoldim, kechiringlar», – deb uzr so'radi.

Aka-uka hiqillashib o'tirib, chuchvara yeyishdi, so'ng indamasdan borib, o'rinlariga yotishdi-yu, boshlariga choyshab tortib olishdi.

– Ukajon, o'zimizni uxlaganga solib yotamiz, xo'pmi? – sekin shivirladi Davronboy.

– Nega unday qilamiz, akajon? – undan ham pastroq ovozda so'radi Omonboy.

– Biz uxlasak, oyim dadamga ovqat olib boradilar.

– Uxlamasak-chi?

– Obormaydilar... Unda biz mashina poylashga chiqolmaymiz, xo'p degin, jon uka!

– Keyin ertak aytib berasanmi?

– Aytib beraman.

– Tuxumniyam kattasini berasanmi?

– Beraman.

– Xo'p.

Oyilari shoshilib boshini yuva boshladi, keyin kattakon toshoyna yoniga kelib, sochini uzoq taradi, atir sepdi, quloqlariga sadarayhon shoxchalaridan qistirib oldi. Eng oxirida tashqariga chiqib, kastryulga to'ldirib chuchvara soldi, oyoq uchida bitta-bitta yurib kelib, yolg'ondakam pishillab yotgan Davronboy bilan Omonboyning peshonasidan ohista-ohista o'pib, yana oyoq uchida yurib chiqib ketdi.

Ko'cha eshik g'ichillatib yopilishi bilan aka-ukalar sapchib o'rinlaridan turib, o'choq boshidagi xanjar miltiqlarini olib, chinakam soqchilardek qaytadan qurollana boshlashdi.

– Aka, biz hech kimdan qo'rqmaymiz-a? – so'radi Omonboy poyloqchilik qiladigan o'rinlariga borgach.

– Qo'rqmaymiz! – deb qo'ydi Davronboy.

– Aka, ajinaning bir quloch dumi bo'ladimi?

– Bilmasam.

– Aka, alvastilar kunduzi qayerda yotishadi?..

– Bilmasam, – qo‘rqanidan ukasidan battarroq qaltirab dedi qorovulboshi Davronboy, – ukajon, ke, quvurning ichiga kirib olamiz.

– Voy, men chiqolmayman-ku!

Quvurlarning biri qiyshayib, yerga tegay-tegay deb turgan bo‘lsa-da, baribir, unga ikkovlarining ham bo‘yi yetmas edi. Og‘ilxonada eski yog‘och quti olib chiqib, oyoq ostilariga qo‘yib, oldin Davronboy, ketidan Omonboy ko‘tarilib olishdi. Hech kimga ko‘rsatmasdan chiqib olganlari uchun o‘zlarida yo‘q xursand edilar. O‘rtarog‘iga borib, taglariga dadalarining uvadasi chiqib ketgan eski to‘nini tashlab, joylashibroq o‘tirishdi. Endi hech narsa qo‘rqinchli emas! O‘sha dumi uzun alvasti-yu, hamisha tumshug‘ini jun bosgan kuchugini ergashtirib yuradigan Mahmud olako‘zlar ham kelaversin, paq-paq otib tashlashadi, tamom-vassalom! Oyilariyam topolmaydi, endi shapaloq bilan urib ham bo‘pti.

– Men maza qilyapman, – cho‘zib esnab qo‘ydi kichik qorovul.

– Menam, – hatto esnashga ham holi kelmay qoldi katta qorovulning.

– Akajon, men uxlab qolyapman.

– Menam...

Umuman qorovullarning gapida jon bor edi, negaki, «Qo‘rg‘oncha» qishlog‘ining kichik fuqarolari uyquga ketadigan vaqt allaqachon bo‘lgan edi.

TO‘RTINCHI BOB

QUVUR ICHIDA QO‘RQINCHLI SAYOHAT

Shofyor amaki tuman markazidagi avtobazadan ko‘tarma kran topib kelganda vaqt yetti xufton bo‘lgan edi. Amaki ko‘tarma kran yordamida yorilgan